

Lliçó inaugural

La pragmàtica en la gramàtica, per Maria Josep Cuenca

És per a mi un enorme honor ser membre de l'IEC i encara més inaugurar aquest curs acadèmic dins del marc del centenari d'una institució tan important per a la llengua i la cultura catalanes. Sens dubte, pocs honors poden superar aquest per a una professora i investigadora de l'àrea de filologia catalana, nascuda i criada a Barcelona i que va tornar als disset anys a les terres dels seus pares, la ciutat de València.

Les darreres dècades han implicat canvis importants en la concepció i l'estudi de la gramàtica, que, sense bandejar o substituir altres models, han ofert una nova perspectiva, més interdisciplinària i, en la meua opinió, més adequada per a la descripció de la llengua i per a les aplicacions de la lingüística, molt especialment l'ensenyament i la traducció, però també per a altres àrees d'indubtable interès com la lexicografia o la terminologia.

El que es pot denominar *enfocament comunicatiu*, que, simplificant, podem caracteritzar com la consideració dels elements del sistema de la llengua —de la gramàtica— en relació amb l'ús lingüístic —la pragmàtica—, s'ha integrat en l'estudi de les llengües, com un nou condiment que, tanmateix, ha variat «el gust» dels estudis lingüístics d'una manera essencial.

Des de la meua tesi doctoral, que va rebre el Premi Pompeu Fabra d'aquesta institució l'any 1991, m'he interessat per explorar el territori indefinit que ocupa la interacció entre la sintaxi i la pragmàtica, l'oració i el text, el sistema i l'ús, cosa que m'ha dut a ocupar-me, sempre amb un peu en la sintaxi, de temes relacionats amb l'anàlisi del discurs, la gramaticalització, la gramàtica del text, l'ensenyament de llengües des d'un punt de vista comunicatiu i, darrerament, la traducció i l'anàlisi contrastiva.

Actualment, la meua mirada ha passat del text escrit a l'oralitat, on trobem en estat pur els fenòmens dinàmics que defineixen el que potser podríem denominar *essència de la gramàtica*.

En concret, en la meua exposició parlaré d'un grup de *partícules*, no solament per descriure-les de manera succinta, sinó, més aviat, per mostrar l'interès teòric, descriptiu i aplicat que pot tenir el fet d'estudiar els fenòmens i els procediments que s'hi relacionen: qüestions com la categorització de les parts de l'oració o la polisèmia, centrals per a l'anàlisi gramatical i també lexicogràfica, apareixen com a dignes d'una segona mirada quan ens apartem de l'àmbit trillat de les parts de l'oració més estudiades —el nom, l'adjectiu o el verb— i ens endinsem en el món dels connectors i, en general, dels mots invariables.

La concepció logicista del llenguatge ha portat a ignorar una sèrie d'elements de gran importància i ús en la comunicació, elements com *oh*, *a veure*, *mira*, *home*, que se solen englobar en el concepte difús i heterogeni de *partícules*. Aquesta mena d'elements fins fa pocs anys ha patit un oblit a causa d'un doble reduccionisme en l'estudi del llenguatge:

a) el que identifica el llenguatge, com a objecte d'estudi, amb el contingut proposicional;

b) el que redueix l'estudi lingüístic a la llengua escrita, culta i generalment literària.

Aquesta perspectiva no solament afecta la gramàtica tradicional, sinó que, amb matisos importants, arriba a teories molt més modernes, com la gramàtica generativa, que aïlla l'ús lingüístic dins del concepte d'actuació i el tracta com un aspecte no sistematitzable i no interessant per a la lingüística.

El problema principal que presenten aquests elements és que són polisèmics i sovint també polifuncionals: un mateix mot sol manifestar diversos significats i pot tenir diferents característiques estructurals corresponents a un comportament intermedi entre dues (o més) classes morfosintàctiques, com és el cas de *a veure* (entre subordinada, connector i interjecció) o *home* (entre vocatiu, connector i interjecció).

1. El vici del *miri, miri*

Analitzem un exemple de Mercè Rodoreda, ben adient per iniciar aquest curs acadèmic, que coincideix parcialment amb l'any dedicat al centenari de la narradora catalana més universal:

—M'agrada seure de cara al mar i quedar-me buit. Vostè no pot ser que dormi tranquil amb aquesta agitació a l'ànima.

—L'agitació és vida. El mar, *miri-se'l* amb calma, no em diu res. El porta-avions que hi ha al damunt, m'interessa...

—Així a vostè tant li fa saber com es fan les petxines?

—Què vol dir?

—És que les petxines les fa el mar. I sense el mar el porta-avions que a vostè li agrada tant hauria d'anar amb rodes. Que no ho veu que el més gran misteri del món és el mar?... *Miri-se'l* bé.

—Sempre diu *miri, miri, miri*...

—Vostè també. *Miri*: vostè i jo estem l'un al pol nord i l'altre al pol sud. Jo trobo que el mar, amb aquest malestar de les onades, és una tragèdia.

[...] L'home alt es va treure un feix de retalls de diari de la butxaca.

—Veu?... he dut tots els retalls de diari. Tingui, llegeixi. *A veure* si encara gosarà dir que va ser una broma. Un moment. Els tinc ordenats però com que els he mirat abans de dur-los em sembla que se m'han barrejat. Les coses s'emboliquen soles. Mentre no hi penses... Perdoni. Una mica de paciència sempre va bé. *A veure...* La broma, com vostè diu, comença el dia 12... 15... *miri...* *Veu?... ja m'ha encomanat el vici del miri, miri...* Bé, anem per feina. [...]

—Miri.

—Què passa?

—Aquests nens de cara al mar.

Aquesta és una bona mostra de l'escriptura parlada que defineix l'estil de Mercè Rodoreda.¹ La sensació de parla es relaciona directament amb l'ús de formes com *miri*, *a veure*, *veu?* i *bé*. L'exemple transcrit ens mostra usos diferenciats d'aquests mots, els uns literals i els altres gramaticalitzats com a connectors.

Dos desconeguts es troben a la vora de la mar i conversen en relació amb objectes i persones que es troben al seu entorn. *Mirar* és, generalment, utilitzat com a verb en el sentit de «percepció física». Però quan l'home alt retreu al seu interlocutor que *Sempre diu miri, miri, miri*, aquest li respon amb un altre tipus de *miri* (*Miri: vostè i jo estem l'un al pol nord i l'altre al pol sud*) que ni es comporta pròpiament com un verb ni significa 'mirar' més que en un sentit metafòric ('parar atenció'). En efecte, el «vici» de dir *miri* no remet a la repetició del verb pròpiament, sinó al fet que la repetició d'aquesta mena de partícules s'ha considerat freqüentment com una mostra d'incorrecció i inadequació, un vici de parla.

El desdoblament de significat i de funció també s'observa en *veu?*, que no pregunta sobre aquesta capacitat perceptiva, i en *a veure*, que tampoc no manifesta una intenció d'observar. En el primer cas, tenim un ús límit, en què es pot fer una lectura literal (es pregunta si veu els retalls), i un exemple en què és clar que no hi ha res a mirar (*Veu?... ja m'ha encomanat el vici del miri, miri...*), sinó que *veu?* marca una transició en el torn (un canvi de tema) i alhora implica el receptor en el seu discurs. *A veure*, per la seva banda, manifesta un ús interjectiu amb valor de contrarietat (*A veure si encara gosarà dir que va ser una broma*) i té un ús connectiu en el cas en què marca una pausa en la intervenció (*A veure... La broma, com vostè diu, comença el dia 12... 15...*).

1. M. RODOREDÀ (1979 [1967]), «El mar», a *La meva Cristina i altres contes*, 8a ed., Barcelona, Edicions 62, p. 18-19.

Per acabar, trobem un cas de *bé* utilitzat com a adverbi (*Una mica de paciència sempre va bé*) i un altre cas en què *bé* fa de connector (*Bé, anem per feina*) i indica la fi d'un excurs i l'inici d'un nou tema.

En aquells casos en què les formes identificades no funcionen com una categoria lèxica (verb o adverbi), no aporten significat proposicional al text, no el fan avançar en el nivell informatiu; però aporten un significat pragmàtic importantíssim en la parla, relacionat amb la gestió del discurs i amb la interacció entre els interlocutors. D'alguna manera, aquestes partícules, que podem denominar *connectors pragmàtics* (cf. Cuenca, 2006b), encapsulen informació pragmàtica en formes gramaticals. És difícil imaginar un intercanvi comunicatiu oral o que pretengui representar l'oral sense aquesta mena de marques, sobretot quan la informalitat impregna el discurs.

Els exemples del fragment de Rodoreda ens mostren la complexitat dels elements que ens ocupen:

a) Alguns mots que s'han inclòs dins del grup de les partícules procedeixen d'estructures basades en categories primàries o lèxiques.

b) Tenen un significat diferent que la corresponent categoria lèxica.

c) Presenten un comportament sintàctic diferenciat dels elements d'origen.

En efecte, el procés que il·lustren els casos anteriors és el que es denomina *gramaticalització*. Els elements gramaticalitzats, doncs, presenten una contrapartida amb interpretació literal, que és la forma de la qual deriven. D'aquesta manera, ens trobem amb una mateixa forma o dues formes directament relacionades que presenten significats diferents però emparentats, per la qual cosa cal entendre-les en termes de polisèmia (sincrònica i diacrònica) i no d'homonímia (almenys no diacrònicament). Semblantment, el desdoblament de significat duu aparellat un canvi morfosintàctic o de categoria gramatical, que dona lloc a una polifuncionalitat que és certament incòmoda per a una concepció logicista del llenguatge, en la qual se cerca una relació biunívoca entre forma i funció i encara «idealment» també amb el significat.

El fet de no reconèixer els processos de gramaticalització, que s'activen en el nivell de la pragmàtica —és a dir, de l'ús lingüístic— i acaben modificant la gramàtica de les llengües, condueix a no poques errades en la definició del significat i sobretot en l'adscripció categorial de formes que, per inèrcia i malgrat els canvis que han experimentat, es continuen classificant amb la categoria d'origen.

Com a exemple dels problemes i de les línies de solució que susciten aquests mots tan usuals en la parla, ens ocuparem del connector pragmàtic *bé*.

2. Gramaticalització i desdoblament semàntic i funcional

Si fem la cerca de *bé* al DIEC, hi trobem tres entrades: la corresponent a *bé* nom, la corresponent a l'adverbi i la que inclou usos conjuntius i usos interjectius. Val a dir que no s'inclouen explícitament ni al *Diccionari* ni en la major part de les gramàtiques catalanes els usos connectius que hem vist en el fragment de Rodoreda i que centraran la nostra atenció en aquesta intervenció.

Com a adverbi, es defineix així: «Segons podia desitjar-se, d'una manera satisfactòria o avantatjosa» (*Hem dinat bé*); «De bona manera, rectament, especialment d'una manera conforme al deure» (*Treballar bé*); «En alt grau, en grau considerable» (*És ben alta, aquella torre!*); «Precedint un verb, especialment un participi passat, del tot» (*T'han ben enganyat!*). En aquest apartat, doncs, s'hi consignen els usos pròpiament adverbials en què *bé* actua com a complement verbal, i també els quantificadors, en què precedeix altres categories. De fet, els usos quantificadors són els que més han despertat l'interès de gramàtics catalans com Jané, que hi ha dedicat diferents articles publicats a l'*Avui* sota títols com «Un cas ben clar», «Ben explicat», «Ben bé» o «Fer-ho ben fet».

En usos conjuntius, es defineix com un mot que serveix «per a afirmar contradient una asseveració, un supòsit, qualsevol dubte possible» (*Estan renyits? Bé he vist que es parlaven*), reforça conjuncions (*o bé*) o forma part de locucions conjuntives (*ara bé, doncs bé, si bé, per bé que*).

Com a interjecció, s'inclouen al *Diccionari* dos usos exclamatius utilitzats «per a indicar aprovació» (*Què t'ha semblat l'actuació de l'Helena? Bé, molt bé!*) i «per a marcar un dubte» (*Bé, bé! Ja veurem si podem fiar-nos de la seva paraula*). Aquests usos apareixen també en altres diccionaris i, menys habitualment, en gramàtiques catalanes. Cal destacar el fet que Fabra, en la gramàtica pòstuma, parla de *bé* com un dels casos de gramaticalització com a interjecció: «On trobem sobretot termes d'aquests constituint ells sols un acte d'expressió i comunicació complet, és en les exclamacions. Ex.: *Déu meu! D'acord! Gràcies! Perdó! Silenci! Atenció! Bo! Bé! Amunt!* És fent-se exclamatius que aquests termes (normalment emprats per la llengua com a elements de frase) esdevenen excepcionalment equivalents de frase. No altra cosa que equivalents de frase són les interjeccions. Ex.: *ai!, ui!, oh!, ah!, ei!, ep!; pst!, apa!, ecs!, uix!*» (1956, § 128).

Badia, en la *Gramàtica catalana* (1994, p. 693-694), reflecteix també molt clarament la polisèmia de *bé*. Dins de l'apartat dedicat als adverbis, en diferencia quatre usos:

1) el típic, propi d'un adverbi de manera que significa 'satisfactòriament, de bona manera', com a oposat a *malament*;

2) el valor ponderatiu, equivalent a ‘en alt grau’, en casos com *es tracta d'un cas ben curiós*, *el director parlava ben convençut* o *ho podeu ben creure*, aquest darrer considerat gairebé un prefix verbal;

3) un valor quasi conjuntiu com en *Bé m'han dit que ells acceptaven*, que afirma contradient i pressuposa que algú ha dit que ‘ells no acceptarien’ i també com a reforç d'algunes conjuncions: *o bé, ara bé, doncs bé, si bé, per bé que, bé que*;

4) l'ús en què *bé* funciona com a expressió d'aprovació i de dubte en casos com *Diu que no vindrà fins a les vuit. —Bé* (resposta) i *Bé, bé; això no m'ho faràs creure*. En aquests casos, Badia adverteix que la parla corrent usa *bueno*, i comenta que «tot reconeixent que no serà fàcil d'arraconar-lo, cal fomentar per tots els mitjans l'ús de *bé*».

Constatem, doncs, la polifuncionalitat i la polisèmia de *bé* només fent una ullada a diccionaris i gramàtiques. Però en l'ús lingüístic aquests trets encara són més destacats i variats.

Bé, com a mot invariable, té tres usos fonamentals: el d'adverbi, el d'interjecció i el de connector. Podem comprovar-ho identificant les aparicions de la forma *bé* en un debat electoral emès amb motiu de les eleccions autonòmiques al Parlament de Catalunya. En aquest text, podem identificar usos connectius, conjuntius i adverbials; quantitativament, els usos connectius són superiors als adverbials i als conjuntius: la forma *bé* com a connector o com a element d'un connector s'usa en 44 casos (3 casos corresponen a la variant *bueno*), l'adverbi *bé* apareix en 36 exemples i la conjunció *o bé* només en 2 casos.

Fixem-nos en la següent intervenció de Joaquim Nadal:

MODERADORA: Senyor Joaquim Nadal.

NADAL: Sí, **bé**, le_ les nostres propostes sobre, eh:, economia i benestar que era el bloc que ara havíem de tractar. Torno al principi: un pacte per l'ocupació i la igualtat, un pacte per l'educació, la formació i la cultura, un pacte per les ciutats i els pobles.

[...] I pel que fa a l'economia, a la productivitat, a l'activitat, a la competitivitat, nosaltres creiem que en el terreny de la indústria, del comerç i del turisme es pot fer força més i més **bé** del que s'està fent. [...] Què fa el Govern de la Generalitat? Fa obres, s'endeuta i no cobra impostos. Està **molt bé**, però potser un dia ens hi hem d'arremangar tots i posar-nos-hi tots alhora. (EA95, 297)²

2. Aquest exemple i els següents provenen del debat electoral realitzat amb motiu de les eleccions autonòmiques del 1995, emès per TV3 i TVE el 3 de novembre de 1995. A la fi dels exem-

En aquesta intervenció, Nadal utilitza dos tipus de *bé*: el connectiu, amb el qual inicia la seva intervenció després d'haver acceptat el torn (*Sí*), i l'adverbial (*es pot fer força més i més bé del que s'està fent*). El tercer cas té un gran interès (*Està molt bé, però potser un dia ens hi hem d'arremangar tots*), ja que és una mostra dels contextos que serveixen de pas en el canvi sintàctic i semàntic des del valor adverbial, que manté *molt bé* en aquest cas, i el valor connectiu que s'incrementaria en versions com *Bé, però potser un dia ens hi hem d'arremangar tots* o encara més si diguéssim *Bé, potser un dia ens hi hem d'arremangar tots*, amb un *bé* que fins i tot ha assumit la càrrega contrastiva de la conjunció *però* i ha completat, doncs, el procés de gramaticalització que es vincula justament a un ús previ a una objecció.

En el debat trobem l'adverbi *bé* sobretot amb els predicats *anar* (10 exemples) i *fer* (9 casos). Tant les formes connectives/interjectives *bé*, *molt bé*, *doncs bé* (i variants) com la conjunció disjuntiva *o bé* són resultat de la gramaticalització de l'adverbi. Com hem apuntat, aquest procés implica:

a) un canvi de significat a través d'un procés de pragmatització o subjectivació des del significat literal ('de manera adequada, correcta, satisfactòria') cap a significats procedimentals lògics (disjunció), estructurals (canvi de tema, inici de seqüència, etc.) o modals (acord, desacord, correcció);

b) una modificació del comportament sintàctic (reanàlisi), quant a la funció (de complement verbal o modificador sintagmàtic a element connector) i quant a la distribució (d'una posició interna en el sintagma verbal a, generalment, una posició inicial d'oració o clàusula).

3. Polisèmia: entre el maximalisme i el minimalisme metodològic

La polisèmia no es redueix als casos en què hi ha un comportament sintàctic diferenciable, sinó que també s'observa en l'ús connectiu i interjectiu. Com a connector pragmàtic, *bé* desenvolupa diferents funcions que podem classificar en dos grups: funcions modals i funcions estructurals.

Quan desenvolupen funcions modals, els connectors indiquen valors vinculats a l'actitud del parlant respecte al que diu i respecte a l'interlocutor. En el cas de *bé*, aquests

---

ples, hi apareix entre parèntesis la sigla que identifica el text (E495, 'eleccions autonòmiques 1995') i, a continuació, el número que identifica el torn.

valors són d'acord (total o parcial), desacord i contraposició. És a dir, *bé* cobreix un ampli espectre que va des de l'acord al desacord totals.

MODERADOR: [(Hem pactat abans)], senyor Nadal, hem pactat abans del debat que permetríem flexibilitats, [(mínimes)]

NADAL: [(Ah!, **bé, bé, bé**)].

MODERADOR: ...interrupcions. No em faci quedar malament. (EA95, 89)

MODERADOR: Senyor Pujol, acabi amb la llista que ens queden [(¿zzzz?)].

PUJOL: [(**Bé, no**)], és_ em sap greu perquè ja m'agradaria, no, vull [(dir (¿zzzz?))]

MODERADOR: [(Tenim més temps, eh?)], tenim més temps, deixem-ho aquí, sisplau.

PUJOL: Tinc encara deu segons? No. (EA95, 195)

En el primer exemple, el polític accepta plenament les indicacions del moderador, mentre que, en el segon, Pujol s'oposa a la intervenció del moderador en el sentit que acaba la seva intervenció; de fet, com es pot comprovar, no l'acaba.

Quan desenvolupa una funció estructural, *bé* indica, generalment, inici o final d'unitat discursiva en relació amb el torn de parla i la gestió del tema. En el debat analitzat, se sol utilitzar en la distribució de torns, en el cas dels polítics, per a marcar l'acceptació del torn que ha atorgat el moderador i l'inici de la intervenció i, en el cas del moderador, per forçar un canvi de torn per part dels polítics participants.

MODERADOR: [...] Dos minuts també, senyor Colom.

COLOM: Moltes gràcies. **Bé**, em penso que tampoc hi ha dubte de que:, si agafem quinze o vint anys, eh:, el balanç és una Catalunya molt millor avui, (EA95, 13)

MODERADOR: [(Després n'amplia explicacions, d'acord?)]

COLOM: Ssss_ efectivament. Perdoneu.

MODERADOR: **Molt bé**. És ara el torn de_ jo els recordo que després hi haurà u:n segon torn de paraules en aquest primer bloc. (EA95, 17)

Quant a la gestió del tema del text, *bé* encapçala intervencions inicials, torns o enunciats que indiquen un canvi de tema o de subtema, una represa del tema després d'una digressió o bé un resum o una conclusió que preparen l'acabament d'una unitat textual.

PUJOL: [...] vàrem incrementar en set mil milions de pessetes la partida per poder donar tots els ajuts de cara a l'adquisició d'habitatge que estem fent. **Bé**, vostè

parla d'Electrolux, que en el seu moment es va col·locar amb una gran empresa multinacional que donava garanties [?] ara les coses van malament. (EA95, 333)

PUJOL: O bé, quan diuen coses que també són certes: «*Los rasgos diferenciales del mercado laboral catalán: más dinamismo, mayor creación de empleo y menos paro juvenil*» (<llegint una fotocòpia de diari>), 13,94 % de l'atur juvenil a Catalunya i 27,88 % de l'atur juvenil a la resta d'Espanya. Una diferència del 13,94, 14 punts. **Bé**, i com coses d'aquestes, doncs, es podria anar dient. (EA95, 28)

En el primer exemple, Pujol introdueix un canvi de subtema amb *bé*; en el segon exemple, *bé* prepara la fi de la seva intervenció.

La descripció que acabem de presentar avala la consideració que *bé* és una paraula polisèmica i no solament diacrònicament polisèmica (*bé* adverbi enfront de *bé* connector/interjecció), sinó també sincrònicament quant als significats que vehicula com a connector.

La polisèmia planteja la qüestió de com s'organitzen els diferents significats d'una unitat lèxica i quin és el seu significat bàsic. Molts són els autors que pretenen identificar un significat nuclear únic d'aquesta mena de partícules. El cas més estudiat pels investigadors del discurs és, justament, el de *well*, la paraula anglesa més propera al *bé* adverbi i connector. L'enorme quantitat d'estudis que s'hi han dedicat, des de perspectives descriptives i contrastives, han acabat proposant definicions contradictòries: si uns consideren que els diferents usos de *well* són formulacions de la idea 'està bé',³ uns altres defensen la idea contrària: *well* manifesta usos que es poden subsumir en el concepte 'no està bé'.⁴

3. Entre els estudis que consideren que el significat del connector *well* és positiu ('està bé'), podem destacar els que en defineixen el significat bàsic com a acceptació de moviment en un joc de diàleg (Carlson, 1984), adequació a una norma estàndard en el nivell il·locutiu (Bolinger, 1989), i també el tractament de *well* com una marca de continuació (*go-ahead signal*) de Blake-more (2002) i el de Schourup (1985, 2001), que considera *well* com una interjecció que indica l'estat mental del parlant.

4. Entre els estudis que consideren que *well* indica que alguna cosa no està bé en l'intercanvi comunicatiu, podem destacar els que defineixen el significat bàsic de *well* a partir del concepte d'insuficiència (Lakoff, 1973, i també Murray, 1979, i Owen, 1981), manca de coherència (Schiffrin, 1987), desviació de la rellevància òptima (Jucker, 1993) i no-acceptació d'un moviment o situació prèvia en la conversa (Greasley, 1994).

És interessant notar que, en el *Diccionari català-valencià-balear*, es consignen usos que apunten a la primera interpretació, que és la que vincula de manera més directa el significat de la forma gramaticalitzada al seu origen adverbial:

[...] || 11. Indica aprovació, assentiment. Vos diheu que es menester perdonarlo, axò bé, si ell confessava la sua culpa. Lacavalleria Gazoph.— a) S'usa per donar fi a una part de conversa, demostrant assentiment al que s'ha dit i servint de fórmula de transició a un altre assumpte o a una altra part de conversa. Si me'n vaig sentir d'elogis. Si en vaig heure d'enhonorabones! Doncs bé, això que en vosaltres era tot generositat i noblesa, fou sense dubte un mal per a mi. Ruyra Parada 3. Trapareu en Janot ambe les seves ovelles, que vos guiarà; i bé, adeu! Massó Croq. 11 [...]

Tanmateix, en la nostra opinió, la segona opció és la més encertada o, si es vol, l'explicació preferible seria una descripció que pugui fer compatible totes dues opcions. En efecte, no deixa de sorprendre que un mateix element pugui ser analitzat, no ja a partir de significats diferents, sinó a partir d'un significat i del seu contrari. El conflicte que planteja *bé* o *well* és que ambdues interpretacions conviuen: la positiva és la reminiscència o persistència del significat literal de l'adverbi; la negativa —o, si es vol, la no clarament positiva— apareix amb intensitat variable en els usos de connector pragmàtic. Resulta, doncs, que encara que el significat nuclear d'aquestes formes pugui ser entès positivament, la major part d'usos impliquen insuficiència, reticència o negativitat, atès que l'acceptació vinculada a la literalitat es dilueix en diferents manifestacions de significat de canvi o de problema en l'acceptació. A més, com assenyalen diccionaris i gramàtiques catalanes, *bé* es vincula a usos adversatius i concessius, especialment en locucions gramaticalitzades, com *ara bé*, *si bé*, *bé que*, *per bé que*. És interessant la constatació de Par d'un ús de Metge de la combinació *bé però* amb valor adversatiu, en exemples com *En un loch no es menor que en altre*. *Be pero es veritat que en alcun loch se ha pus ardentment* (332); *Noy veig gran diferencia*. *Be pero es veritat que...* (992). Aquest ús es relaciona amb el que també recullen Badia (1994, p. 693) i alguns diccionaris, en què *bé* és correlatiu de *però* i «afirma contradictent», com en *Jo bé tinc ganes d'anar-hi, però no m'hi volen*.

En síntesi, els usos de *bé* com a connector pragmàtic impliquen una tensió entre el significat literal (positiu) i el no literal (més o menys negatiu).

4. Estudis sobre *bé* com a connector pragmàtic

En català, aquesta partícula ha rebut poca atenció fins fa relativament poc, però comptem ja amb anàlisis que aporten dades d'interès.

González (1998) descriu els usos de *bé* i *bueno* en un corpus de conversa i observa el predomini de *bueno* sobre *bé*, especialment en contextos interactius i informals: 65 exemples enfront de 7. En el cas de textos informatius, les xifres s'equiparen (17 *bé* i 15 *bueno*). González compara les funcions de *bé* i de *bueno* i conclou que el segon té un caràcter expressiu diferent del primer i, per tant, no poden considerar-se variants diferenciades únicament per la naturalesa lèxica o normativa (mot genuí i barbarisme), sinó que tenen freqüències i funcions diferenciades.⁵

Cal parar esment en el fet que, segons posa de manifest Vila (1998), *bueno* és la marca lèxica transcòdica més freqüent del seu corpus de conversa en català (76 casos de 235 totals), seguida a molta distància per *lo* (62) i *pues/pos* (26), que són igualment formes que «remeten per les seves característiques fòniques, morfològiques i/o semàntiques a unitats del lèxic d'alguna altra llengua».

Des d'una perspectiva contrastiva, Matamala (2004) ens ofereix dades ben rellevants sobre l'ús del connector *bé* comparant comèdies de situació en català, en anglès i en català doblades de l'anglès. Matamala constata que *bé* i *bueno* s'utilitzen menys que *well* en les sèries pròpies (19 casos enfront de 50) i que en el doblatge al català, on només apareix *bé*, es respecta aquesta tendència: *bé* té una freqüència del 50 % respecte a *well* (25 casos enfront de 50). Respecte a la distribució de *bé* i *bueno* en la sèrie catalana, el castellanisme s'usa en 12 casos i 7 corresponen a *bé*, *molt bé*, *està bé*. Els percentatges d'ús de *bé* en la versió doblada i en la catalana original són més semblants que els del doblatge i l'original anglès, cosa que demostra la competència del traductor, que s'ha sabut allunyar dels recursos propis de la llengua de partida.

Basant-nos també en un corpus de doblatge, en Cuenca (2006a; en premsa), hem analitzat la traducció al català i al castellà de *well* en una pel·lícula, amb l'objectiu de constatar la multiplicitat de traduccions que reben els connectors pragmàtics. La polisèmia de molts connectors i el fet de tenir un significat no pròpiament lèxic sinó procedimental explica que rebin traduccions diverses, les quals, en general, tenen relació amb les diferents facetes del significat que poden manifestar. Les correspondències de *well* ens permeten

5. Igualment, González (2004) inclou observacions interessants tant des del punt de vista del català i de l'anglès com contrastivament. Constata de nou que *bé* i *bueno* assumeixen funcions i freqüències diferenciades en la narració oral: en el seu corpus, identifica 27 casos de *bé* (5,4 % del total de marcadors) i 93 de *bueno* (18,3 %); *bueno* manifesta valors vinculats a la subjectivitat, a la modalització, mentre que *bé* s'usa en contextos més objectius i sobretot amb valors de tipus estructural. Les dades de González ens podrien fer pensar que els parlants del seu corpus volen reproduir la distinció *bueno/bien* del castellà.

apuntar generalitzacions que també destaquen altres estudis contrastius:⁶ la traducció literal és molt poc freqüent (només hi ha 6 casos de *bé*, 10,7 %), hi ha diferents traduccions per a *well*; les correspondències més freqüents (*bé* i *doncs*, en català) es relacionen amb valors que remetien als significats que indica *well* (continuïtat i contrast, acord i afirmació), i, finalment, l'omissió del connector és una estratègia molt freqüent (46,4 % dels casos).

Aquests fets palesen la naturalesa polisèmica de què hem parlat a bastament i el fet que els connectors pragmàtics expressen un significat procedimental molt condicionat pel context en què apareixen; també posen de manifest la diferència de freqüència d'ús que es pot observar en diferents llengües entre formes aparentment iguals o molt properes, si hi apliquem una interpretació més o menys literal.

En Cuenca (en premsa) mostrem que aquesta especificitat de comportament és manifesta si comparem els resultats de traducció de *well* al català amb els d'una conjunció com *but*, que hi és pròxima funcionalment: la traducció literal de la conjunció adversativa supera el 70 % (enfront del 10,7 % de *well*) i l'omissió només es dona en 5 casos de 35 (14,3 % enfront del 46,4 % en el cas de *well*).

5. Una aproximació al significat dels connectors pragmàtics com a elements gramaticalitzats

Fins ara, hem volgut mostrar el fet que les partícules discursives que tractem són polisèmiques com a efecte de la gramaticalització i, d'altra banda, manifesten també usos diferents però relacionats quan s'utilitzen com a connectors. Tanmateix, queden per resoldre dos problemes importants: identificar els diferents usos que tenen els connectors pragmàtics i determinar-ne el significat bàsic.

Les posicions descriptives actuals tendeixen a passar del maximalisme (diferenciar tots els usos possibles, que sempre estan molt condicionats pel context lingüístic) al minimalisme (usos bàsics) o fins i tot al minimalisme extrem: considerar que *bé*, com a adverb, com a connector i com a interjecció, és en realitat un mateix element que adopta funcionaments categorials diversos i significats relativament diferenciats segons el context. Creiem que ni una posició ni l'altra no són correctes, l'una perquè impedeix la generalització i l'altra perquè sobregeneralitza ignorant les implicacions finals del procés de gramaticalització com a reanàlisi basada en una pragmatització del significat literal d'origen.

6. Aijmer i Simon-Vandenberg (2003) estudien la traducció de *well* al suec i a l'holandès, i Bazzanella (1999) i Bazzanella i Morra (2000) n'analitzen la traducció a l'italià, a partir de novel·les.

El procés de gramaticalització implica, com hem apuntat, un canvi de domini o esfera de significat (de proposicional a textual i expressiu) i un canvi categorial des de les categories lèxiques cap a les gramaticals i finalment els morfemes.

Semànticament, *bé* il·lustra un procés de pragmatització que s'ajusta a les línies marcades pels moderns estudis funcionals i cognitius de la gramaticalització, segons els quals el canvi semàntic implica un pas des de nivells proposicionals, de contingut, cap a nivells textuais (organització discursiva) i expressius (valors subjectius i intersubjectius vinculats als interlocutors).⁷ En efecte, el significat originari de *bé* (l'adverbial positiu) es desdibuixa o, millor dit, deixa pas a significats pragmàtics (canvi de torn, de tema, reformulació, acord, desacord, contraposició), que inicialment eren només inferències contextuais i que acaben imposant-se i forçant un canvi sintàctic que farà efectiva la gramaticalització.

Categorialment, podem establir un desdoblament des del nivell lèxic al nivell lexico-gramatical: des de la categoria adverbi, s'observa una modificació del comportament

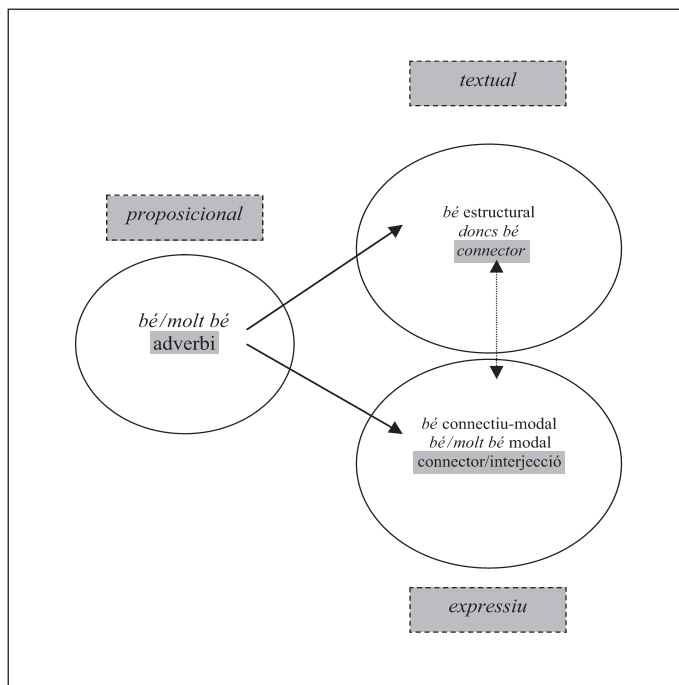

FIGURA 1. Polisèmia i polifuncionalitat de *bé*.

7. Sobre la teoria de la gramaticalització, es pot consultar Traugott (1995) i Traugott i Dasher (2002), i també Cuenca i Hilferty (1999, cap. 6), Cuenca (2000) i Cuenca i Massip (2005).

morfosintàctic cap a la categoria connector, que té plenament *doncs bé* i que assumeix *bé* de manera més clara en els usos estructurals; d'altra banda, hi ha un canvi cap a la categoria interjecció, en un estadi intermedi en el cas del *bé* connector amb funcions modals i amb canvi assolit en el cas del *bé* interjecció, definida per la capacitat d'aparèixer isolada, sense cap dependència sintàctica, i els significats modals de naturalesa expressiva. La figura 1 expressa esquemàticament aquestes relacions.

Atès aquest procés, sembla més encertat proposar una solució intermèdia entre el maximalisme i el minimalisme en la descripció dels usos de connectors com *bé*: es poden diferenciar diversos usos de *bé* o d'altres connectors semblants, però és possible agrupar-los en una descripció general.

D'acord amb la nostra anàlisi de diferents exemples, és possible entendre el significat de *bé* en usos connectius i interjectius al voltant de tres espais (cf. la figura 2): en primer lloc, el *bé* modal-interjectiu, que agrupa els significats més vinculats a l'origen po-

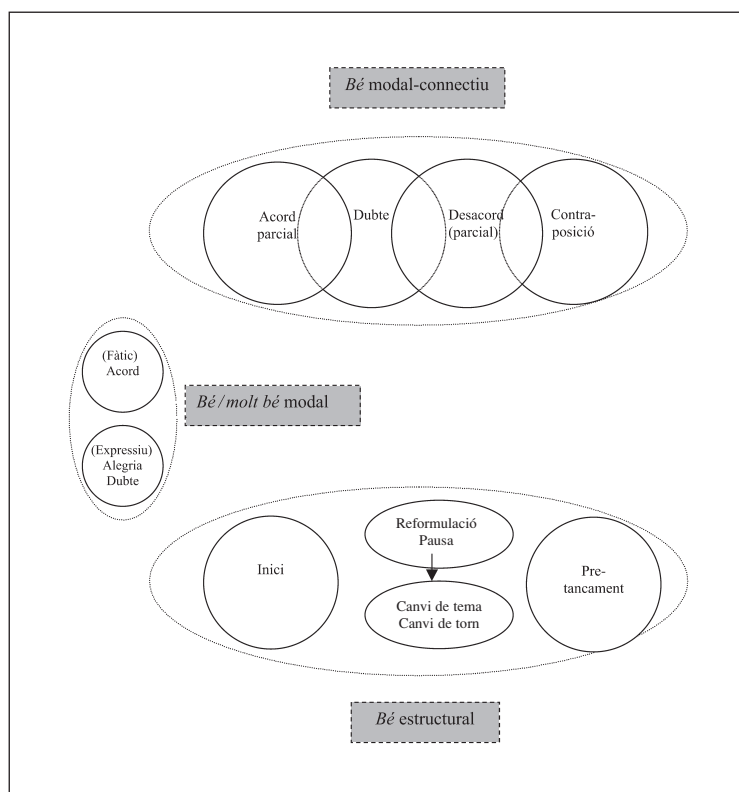

FIGURA 2. Estructura radial de *bé* connector/interjecció.

sitiu de l'adverbi, el d'acord i el d'alegria, fonamentalment; en segon lloc, el *bé* modal-connectiu, que introdueix un enunciat que expressa acord parcial, dubte, desacord o contraposició respecte al que ha dit l'interlocutor anterior; en tercer lloc, el *bé* estructural, que encapçala un inici, una reformulació o pausa, un canvi de tema o de torn o un enunciat que anuncia la fi d'una intervenció o una unitat discursiva.

És a dir, el significat de *bé* s'organitza com una xarxa de significats relacionats agrupables en tres focus progressivament més diferenciats del significat original de l'adverbi a través d'un procés de pragmatització del significat proposicional de *bé* com a expressió de manera. Aquesta concepció ens permet, doncs, establir una gradació des dels significats més propers al de l'adverbi, els més positius, fins als més allunyats o pragmatitzats, que són els més negatius, i allora relacionar-los entre si i amb altres elements lingüístics.

Finalment, la concepció radial de la polisèmia que estem esbossant permet anar més enllà i proposar que el significat bàsic de *bé* com a connector pragmàtic es pot identificar amb dos trets molt generals: el de continuïtat, més marcat en els usos i significats estructurals, i el de filtre o modulador, destacat en els usos modals. *Bé* indica continuïtat i és allora retrospectiu i prospectiu: pressuposa l'existència d'un enunciat anterior i anuncia un enunciat següent que presenta algun tipus de modificació respecte al que es podria esperar o derivar del primer. Els valors de modulador, vinculats a les estratègies de cortesia, s'activen en la mesura que el connector rebaixa la possible força negativa de l'enunciat següent.

6. Conclusió

L'estudi del català ha d'anar més enllà de les unitats considerades tradicionalment (les que expressen un significat proposicional) i ocupar-se d'aquells elements que vehiculen significat pragmàtic.

La recerca sobre aquests elements té un interès múltiple. Des del punt de vista de la descripció de qualsevol llengua, és necessari identificar i classificar aquestes unitats. L'estudi i l'ensenyament de la llengua en acció, especialment de la parlada, no en pot prescindir. Una descripció circumscrita a l'escrit deixa sense explicació moltes facetes del català i en proporciona una visió simplificada que, difícilment, passa amb bona qualificació la prova d'aplicar-se a textos reals, més enllà dels exemples que lingüistes i professors podem inventar.

Des del punt de vista teòric, l'estudi dels connectors i en general de les denominades *partícules* posa en qüestió aspectes tan importants com la categorització (la definició i la delimitació de les parts de l'oració) o la definició dels mots, en relació amb conceptes

com l'homonímia o la polisèmia; i, encara més, qüestiona la distinció entre semàntica i pragmàtica, d'una part, i entre diacronia i sincronia, de l'altra.

Per acabar, des del punt de vista aplicat, aquests elements plantegen qüestions de primera magnitud contrastivament i proporcionen dades essencials per a àmbits d'actuació com l'ensenyament de llengües o la traducció. Per exemple, un camp d'estudi tan important actualment com la traducció audiovisual troba moltes llacunes en una aproximació que adopta perspectives logicosemàntiques. D'altra banda, l'eclosió de les tecnologies de la informació i de la comunicació, el pas de la galàxia Gutenberg a la galàxia Internet, ens ha fet tornar al món de l'oralitat (sovint, manifestada a través d'un canal escrit, però no per això menys «oralitzada»), de manera que la insuficiència d'aproximacions basades exclusivament en l'escrit formal i culte és cada vegada més palesa.

En conclusió, l'obertura de la gramàtica a la pragmàtica ens duu a redescobrir processos importants en lingüística que durant anys havien estat oblidats o circumscrits a àrees reduïdes d'anàlisi, com la gramaticalització, i també ens obliga a redefinir conceptes essencials com ara la polisèmia, entesa com a procés dinàmic que relaciona significats en xarxes i vincula significat i funció.

7. Bibliografia

- AJMER, Karin; SIMON-VANDENBERGEN, Anne-Marie (2003). «The discourse particle *well* and its equivalents in Swedish and Dutch». *Linguistics*, vol. 41 (6), p. 1123-1161.
- ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de Borja (1983 [1930-1962]). *Diccionari català-valencià-balear*. 2a ed., 4a reimpr. Palma: Moll. 10 v. També disponible en línia a: <<http://dcvb.iecat.net/>> [Consulta: 5 juliol 2007].
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1994). *Gramàtica catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- BAZZANELLA, Carla (1999). «Corrispondenze funzionali di *well* in italiano: analisi di un testo letterario e problemi generali». A: SKYTTE, Gunver; SABATINI, Francesco [ed.]. *Linguistica testuale comparativa: In memoriam Maria-Elisabeth Conte* [Actes del Convegno Interannuale SLI, Copenhagen, 5-7 febrer 1998]. Copenhagen: Museum Tusulanum Press (Études Romanes; 42), p. 99-110.
- BAZZANELLA, Carla; MORRA, Lucia (2000). «Discourse markers and the indeterminacy of translation». A: KORZEN, Iøft; MARELLO, Carla [ed.]. *Argomenti per una linguistica della traduzione = Notes pour une linguistique de la traduction = On linguistic aspects of translation*. Alexandria: Edizioni dell'Orso, p. 149-157.

- BLAKEMORE, Diane (2002). *Relevance and linguistic meaning: The semantics and pragmatics of discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BOLINGER, Dwight (1989). *Intonation and its uses: Melody and grammar in discourse*. Stanford: Stanford University Press.
- CARLSON, Lauri (1984). *'Well' in dialogue games: A discourse analysis of the interjection 'well' in idealized conversation*. Amsterdam: John Benjamins.
- CASTELLÀ, Josep M. (2004). *Oralitat i escriptura: Dues cares de la complexitat del llenguatge*. Barcelona: Curial: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CUENCA, M. Josep (2001). «La gramaticalització com a teoria de la variació morfosintàctica». A: LORENTE, Mercè [et al.] [ed.]. *La gramàtica i la semàntica en l'estudi de la variació*. Barcelona: PPU: Secció de Lingüística Catalana de la Universitat de Barcelona (Lingüística Catalana; 5), p. 151-185.
- (2006a). «The contrastive analysis of discourse markers: the case of *well*». A: MOURÓN FIGUEROA, Cristina; MORALEJO GÁRATE, Teresa Iciar [ed.]. *Studies in Contrastive Linguistics: Proceedings of the 4th International Contrastive Linguistics Conference*. Santiago: Universidade de Santiago de Compostela, p. 197-205.
- (2006b). *La connexió i els connectors: Perspectiva oracional i textual*. Vic: Eumo.
- ([En premsa]). «Pragmatics in contrast: the case of *well*». *Journal of Pragmatics*.
- CUENCA, M. Josep; MASSIP, M. Àngels (2005). «Connectors i gramaticalització». *Caplletra*, núm. 38 (primavera), p. 20-35.
- FABRA, Pompeu (1993 [1956]). *Gramàtica catalana*. 16a ed. Barcelona: Teide.
- GONZÁLEZ, Montserrat (1998). «*Bé i bueno*. Apunts sobre l'ús dels marcadors discursius». A: PAYRATÓ, Lluís [ed.]. *Oralment: Estudis de variació funcional*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 241-257.
- GREASLEY, Paul (1994). «An investigation into the use of the particle *well*: Commentaries on a game of snooker». *Journal of Pragmatics*, vol. 22, p. 477-494.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007). *Diccionari de la llengua catalana*. 2a ed. Barcelona: Edicions 62: Enciclopèdia Catalana. També disponible en línia a: <<http://dlc.iec.cat>> [Consulta: 5 juliol 2007].
- JANÉ, Albert (1978). «Un cas ben clar». *Avui* [Barcelona] (17 desembre 1978).
- (1979a). «Ben explicat (I)». *Avui* [Barcelona] (22 juny 1979).
- (1979b). «Ben explicat (II)». *Avui* [Barcelona] (23 juny 1979).
- (1980). «*Ben bé*». *Avui* [Barcelona] (28 maig 1980).
- (1984). «*Fer-ho ben fet*». *Avui* [Barcelona] (31 octubre 1984).
- JUCKER, Andreas H. (1993). «The discourse marker *well*: A relevance-theoretical account». *Journal of Pragmatics*, vol. 19 (5), p. 435-452.

- LAKOFF, Robin (1973). «Questionable answers and answerable questions». A: KACHRU, B. B.; LEES, R. B.; MALKIEL, Y.; PIETRANGELI, A.; SAPORTA, S. [ed.]. *Issues in Linguistics: Papers in honor of Henry and Renée Kahane*. Urbana (Ill.): University of Illinois Press, p. 453-467.
- MARÍN, M. Josep (2005). *Marcadors discursius procedents de verbs de percepció: Argumentació implícita en el debat electoral*. València: Universitat de València. (Quaderns de Filologia; annex 59)
- MARÍN, M. Josep; CUENCA, M. Josep (1998). «La gramaticalització en els connectors: de l'oral a l'escrit». A: *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Palma, 8-12 setembre 1997). Vol. 1. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 383-401.
- MATAMALA, Anna (2004). *Les interjeccions en un corpus audiovisual: Descripció i representació lexicogràfica*. Tesis (doctorat). Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- MURRAY, Dan (1979). «Well». *Linguistic Inquiry* [Cambridge (Mass.): MIT Press], vol. 10 (4), p. 727-732.
- OWEN, Marion (1981). «Conversational units and the use of *well*». A: WERTH, P. [ed.]. *Conversation and discourse structure and interpretation*. Londres: Croom Helm, p. 99-116.
- PAR, Anfòs (1923). *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*. Halle: Max Niemeyer.
- SCHIFFRIN, Deborah (1987). *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHOURUP, Lawrence C. (1985). *Common discourse particles in English conversation*. Nova York; Londres: Garland.
- (2001). «Rethinking *well*». *Journal of Pragmatics*, vol. 33, p. 1025-1060.
- SVARTVIK, Jan (1980). «*Well* in conversation». A: GREENBAUM, S.; LEECH, G.; SVARTVIK, J. [ed.]. *Studies in English Linguistics*. Londres: Longman.
- TRAUGOTT, Elisabeth C. (1995). «Subjectification in grammaticalisation». A: WRIGHT, S.; STEIN, D. [ed.]. *Subjectivity and subjectivisation*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 31-54.
- TRAUGOTT, Elisabeth C.; DASHER, Richard (2002). *Regularity in Semantic change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- VILA, F. Xavier (1998). «*Bueno, vale ja de criticar, no?* Marques transcòdiques lèxiques i variació funcional en català». A: PAYRATÓ, Lluís [ed.]. *Oralment: Estudis de variació funcional*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 259-273.